

Knjiga *Etnologija Bliskoga, Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja* hrvatski je prvijenac etnološke i kulturnoantropološke metodologije. Urednički trojac Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek okupio je uglavnom suradnike Instituta za etnologiju i folkloristiku, koji su metodološki osvijestili posljednjih nekoliko godina svojeg rada na terenu. Mjesto, lokus, fizički ili virtualni dodir sa

Etnologija bliskoga, Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek, Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2006., 337 str.

stvarnošću, postavljanje etnologa u okvire istraživane stvarnosti, izmicanje iz nje u svijet nove i konstruirane tekstualne realnosti ili reprezentacije, dvostruka odgovornost iznikla iz problema predstavljanja i zastupanja, samo su neka od pitanja dotaknuta u knjizi. Knjiga započinje koautorskim uredničkim tekstom, koji je ujedno i naslov knjige, i iznosi osnovne probleme suvremenog etnološkog, odnosno kulturnoantropološkog pristupa kulturi i društvenosti. Uvodnim tekstom urednici su se, u tradiciji invokacije "terena i terenskog rada" kao počela etnografskog promišljanja ljudske duhovne i materijalne proizvodnje, osvrnuli na nacionalnu znanstvenu etnološku tradiciju. Osvrtom na poimanje terena i terenskoga rada u hrvatskoj etnologiji 20. st. autori uvoda apostrofiraju heterodoksičnost teorijskih paradigmi i pripadajućih metodologija koje se razvijaju pod okriljem dviju institucionalno odvojenih etnoloških škola mišljenja i terenskih praksi – one Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Imenovanjem Antuna Radića kreatorom najdugotrajnije etnološke paradigme u hrvatskoj etnologiji, urednici ga vrednuju i kao inovatora i kao autora snažne vizije, koji je potkraj 19. stoljeća hrvatsku etnologiju osmislio kao etnografiju "vlastitog", doduše ruralnog dijela, s jasno oblikovanim zahtjevom samo-reprezentativnosti. Posebnost njegove etnografske vizure ili vizije, smatraju autori uvoda, ogleda se u legitimiranju "emskog referentnog sustava", posredovanog u etnografskom tekstu i dijalektalnim jezičnim izričajem i samozastupanjem. Radićeva ideja prema kojoj su etnografiju kvalificirano mogli pisati tek *narodni etnografi*, "sudionici kulture" i njezini "neposredni promatrači" koji razumiju kulturu jer žive u selu, a umijeće posredovanja kulture zahvaljuju stečenom obrazovanju. Stvorila je preteču antropološkog hibrida danas poznatog pod nazivom autoetnografija ili nativna antropologija ili, jednostavno, domorodačka i domaća antropologija.

Disciplinarni razvoj etnologije krenuo je u godinama poslije Radića u dva smjera. Čapo Žmegač, Gulin Zrnić i Šantek vide tako razvoj etnologije na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju kao pokušaje posvajanja kulturnohistorijske paradigme, koja je teorijski okvir u proučavanju naroda i etničke povijesti.

Orijentacijom na prošlost i rekonstrukcijom prošlosti ova se paradigma u bitnome razlikovala od Radićeve orijentacije na "*sadašnjost* narodnog života". Iako katkada sinkrone u izvedbi, ove su teorijske i metodološke paradigme razdvojene svojim orijentacijama na prošlo i sadašnje te rekonstrukciju i zahvaćanje suvremenog.

Svoju su kritiku kulturnohistorijska metoda i njezini nositelji u Hrvatskoj doživjeli sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada se u okrilju Instituta za etnologiju i folkloristiku incirala spoznajno-metodološka revolucija, koja je, prema Čapo Žmegač, Gulin Zrnić i Šantek, idealnotip-skom supostavila realno i ostvareno, bezvremenskom – vremenski situirano, generalnom – konkretno, selu – grad, prošlosti – sadašnjost. Ova je paradigma prekinula s normativnom znanstvenom tradicijom hrvatske etnologije i postavila temelje teorijsko-metodološkoj komunikaciji hrvatskih etnologa sa suvremenošću antropološke misli i istraživanja. Daljnji razvoj hrvatske etnološke paradigme u devedesetim godinama prošloga stoljeća određen je ratnom svakodnevicom. Uronjenost hrvatskih etnografa u ratni kontekst u tome je trenutku iznjedrila probleme zastupanja, sudioništva, refleksije, dijeljenja, pisanja o bliskome, parcijalnosti.

U drugome se dijelu uvoda autori osvrću na socioantropološke postavke suvremenih terenskih istraživanja i njihovu recepciju u domaćoj znanosti. *Insajderstvo*, uklopljenost, pripadnost istraživanoj kulturi postaju predmetom promišljanja terena i konkretnih etnografskih praksi, a "rekontekstualizacija" terena u etnografskome tekstu mjesto je izazova i nelagoda suvremenog etnologa. Autori nas upozoravaju na probleme prevođenja iz emske u etsku perspektivu, koncepcija bliskih iskustvu u iskustvu udaljene koncepcije. Ugnijezdivši svoj etnološki interes u domaći prostor, autori se osvrću na pitanje "etnografije bliskoga", koja je pratila antropološki trend repatrijacije antropologije u zemljopisne okvire vlastite kulture ili njezinih nositelja, imperativa proučavanja bliskoga, u kojem se istraživač vraća spoznatljivom i vlastitom svijetu – kulturi koje je i sam nositelj, sudionik ili dio. Blizak, a opet različit od ideje *insajderstva*, koncept "etnologije bliskog", navode autori, etablira dvojnost u etnografu. Istodobnost pozicije sudionika-*insajdera* (istraživača) i sudionika-svjedoka (kazivača) nameće metodološko i epistemološko reorganiziranje, u kojem odnos istraživač – istraživani postaje i nositeljem primarne interpretacije i autorom sekundarne interpretacije – znanstvenoga teksta. Literarni postupci inducirani prihvaćanjem etnologije bliskoga stoga imaju kakvoću autobiografiranja i antropologiziranja. Podjednako važnim autori smatraju "višeglasje", kojim se antropološki tekstovi grade modeliranjem kontrastnih pogleda, propuštanjem autorskih glasova kazivača u akademski tekst. U propuštaju glasova kazivača Čapo Žmegač, Gulin Zrnić i Šantek primjećuju važnost recepcije kojom se osvješćuje odgovornost etnografa prema publici i naručitelju etnografskoga rada. Bilo da je riječ o recepciji u akademskoj zajednici, skupini "akcijski orijentiranih praktičara" ili, u konačnici, recepciji samih kazivača, autori smatraju kako ovaj aspekt etnografskog djelovanja ima važnu ulogu. Narasla odgovornost etnografa i njihovih tekstualnih proizvoda proistekli su iz razvoja svijesti o etičnosti u antropologiji. Ona je posljedica "bivanja i pisanja ovdje", etnografske uronjenosti u vlastitu svakodnevicu i "bliske svjetove" i koja, iskušavajući etnografsko pisanje iz distance i umnažajući etičke dileme, postavlja temelje promišljanju principa etnološke i antropološke etičnosti, samoregulacije i cenzure izazvane kretanjem opasnim terenom istraživanja "sa i na ljudima".

Goran Pavel Šantek, autor prvog teksta (*Etnografski realizam i uloga etnologa religije*) iznosi svoja iskustva istraživanja jednoga religijskoga pokreta u Hrvatskoj. Zagovaranje *insajderskog* principa i dvojbe proizašle iz razlikovanja aktivnog i potpunog sudjelovanja u istraživanoj zajednici Šanteka su, kao nekadašnjeg potpunog sudionika i sadašnjeg aktivnog sudionika/promatrača ovog religijskog pokreta, dovele do propitivanja zagovaračke pozicije nasuprot distanciranoj poziciji analitičara. Emocionalan i katkad prezahtjevan sudionički angažman na terenu Šanteka je dodatno osnažio na promišljanje i pokušaj sprječavanja totalne "sudjelovateljske subjektivnosti" i dao mu argumente za očuvanje odmaka kojim je legitimirao vlastitu "znanstvenu vjerodostojnost". Terenski pritisak Šantek je olakšavao odustajanjem od terena i rekonstituiranjem osobnosti i distance izvan mreže vrijednosti i očekivanja kao i podarene mu uloge u proučavanoj zajednici. Upirući se o Geertzovo etnološko geslo kojim se kao cilj etnologije postavlja proučavanje nepoznatog u bliskom i bliskog u nepoznatom, Šantek pomiruje osobne i profesionalne konflikte i navješćuje svoje metodološko uporište u retrodukciji – postupku etnografskog zaključivanja koji se na "terenu kreće od promatranja do analize i natrag".

Problematiziranje monopola na istinu Šanteka je dovelo do razmišljanja o nemogućnosti potpunog zastupajućeg modela u etnografiji i prihvaćanja etnološkog ili kulturnoantropološkog modela kojim čuva znanstvenu nepristranost.

U prilogu *Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija* Valentina Gulin Zrnić iznosi metodološke osvrtne na istraživanje života u novozagrebačkom naselju. Svakodnevica života u urbanoj cjelini bila je istraživački izazov Valentini Gulin Zrnić, a ne manji znanstveni napor "ukroćivanje" ili geertzovska inskripcija ovog iskustva u monografski i tekstualni proizvod. I dok je autorica pripadala istraživanoj zajednici i sama "bivala iznutra" u

vrijednosnom, pripadajućem, empatijskom krugu dijeljenja svakodnevice, čime je bogatila svoje etnografske uvide, tek je izlazak iz emskog u svijet etskoga naznačilo probleme proizašle iz pozicije "bikulturalnosti". Stoga je autorica posegnula za konceptom *autoetnografije*, u kojoj se "ukida prostorna i kognitivna udaljenost između onih koje istražujemo i nas kao istraživača", a autoreferencijalnost postaje integralnim dijelom metodološke i spoznajne orijentacije. U antikanonskom smislu Gulin Zrnić redefinira antropologiju kao znanost kojoj smo u interesu *mi-ovdje-slični*.

Sanja Puljar D'Alessio autorica je priloga *Dom, teren i nešto treće: O etnografiji televizijskih gledateljstava*. Recepcija televizijskog programa i njegovo značenje središnje su mjesto propitivanja kulturnih procesa današnjice. Etnografija televizijskog gledateljstva, točnije recepcija i interpretacija značenja televizijskog kviza *Tko želi biti milijunaš?*, provedena na dvama lokalitetima: Petraio u Napulju i Studentskom gradu u Zagrebu, polazišta su u razmatranju lokaliziranih i globalnih interpretativnih praksi smještenih u "trećem prostoru", u kojem se konstruira novo značenje. Koristeći se svojom translokalnom pozicijom u dvama lokalitetima, autorica je teren shvatila kao "osobnu avanturu" spoznavanja sebe i zajednice u kojoj radi i živi. Postavljajući se kao „ista“ zajednici i „različita“ od nje, autorica osvještuje *insajdersko-outsajdersku* ambivalenciju istraživanja bliskog.

U prilogu *Jesam li bila na terenu? O etnografiji elektroničkog dopisivanja*, autorice Ive Pleše, etnografski se teren premješta iz svijeta fizičke u svijet virtualne internetske komunikacije. Negirajući dokidanje ili poigravanje identitetima, autorica se okreće upravo nositeljima komunikacije u kiberprostoru, fizičkim ljudima i mjestima tehnologijom posredovane komunikacije. Zanimanje za etnografiju u kiberprostoru motivirano je principima etnografije pisanja, koja se promišlja novim žanrovima pisanja, osobama koje pišu, njihovom motivacijom kao i odabirom interneta kao medija za prijenos pisma/poruke. Pripadnost etnografskoj sceni – postavljanje istraživača kao "jednog od središnjih likova vlastite etnografije" – autoricu je odvelo do autobiografiziranja kao modela poniklog iz okolnosti "terena". Razmatrajući dvojbu o značaju terena i etnološkog pristupa istraživanju koje se temelji na isključivosti podjele na teren koji određuju ljudi ili pak tekstualnog "terena", autorica je proširila značenje rada na tekstovima proizašlim iz elektroničke razmjene.

Vraćanje etnografije u stvarni i fizički prostor bio je cilj Kirsti Mathiesen Hjemdahl i Neveni Škrbić Alempijević u prilogu *Kako "misliti u hodu" na proslavi Dana mladosti? Fenomenološki pristup Kumrovcu*. Društveno sjećanje i njegove izvedbene prakse autorice su pokušale istražiti u Kumrovcu na proslavi Titovog rođendana. Pod motom "istraživanja iz različitih očista", fenomenološki prihvatljivom za raznolike interpretacijske izvedbe i tumačenja neposrednog iskustva istraživanih i istraživača, autorice vraćaju nadu u teren. Vođene fenomenološkom logikom "razmišljanja u hodu", koje podrazumijeva tjelesno i spoznajno "življenje" terena, autorice nas upozoravaju na mane interpretacijskog distanciranja i gubitak značenja u etnografskoj konstrukciji stvarnosti.

Prilog Tvrta Zebeca *Etnokoreolog na terenu, Kontinuitet istraživanja i dileme primjene* otvara dio knjige posvećen etičkim dvojabama u etnologiji. Etičko osvještavanje dvaju vlastitih istraživanja plesnih izvedbi u Hrvatskoj Zebecu je bilo povodom za razmišljanje o ulozi etnologa u konstrukciji društvene stvarnosti. Našavši se u izmjenjivim pozicijama *outsajdera* i *insajdera* u istraživanoj zajednici, Zebec je osvijestio dugotrajnost procesa stjecanja "komunikativne kompetencije" kao jamca otkrivanja dubljeg smisla plesa kao kulturne pojave, a kao "etnokoreolog u primjeni" susreo se sa zahtjevima praktičnog djelovanja i primjene etnokoreološkog znanja. Ova pozicija "čuvara istine", kako navodi Zebec, koja se zaziva u etnokoreološkoj arbitraži rekonstrukcije specifičnog plesa ili konstrukciji folklornih scenskih izvedbi, nije nimalo lagodna jer uključuje i pomirenje tradicije i zahtjeve suvremenih izvedbenih svjetova.

Iva Niemčić u prilogu *Iskustva s terenskog istraživanja ili od terena do teksta i natrag* raspravlja o etičkim dvojabama istraživanja. Pojašnjava ulogu bule – ženskog lika u izvedbi dramsko-plesnog scenskog prikaza moreške, afirmira žensku perspektivu u izvedbi moreške i otvara pitanja odgovornosti etnografa prema široj istraživanoj zajednici. Otvaranjem tematske niše o ženama kreiran je prostor za negativnu recepciju, u kojoj je naglašen interpretacijski konflikt o značenju bule i pokušaj izvanjskog "utišavanja" etnografske interpretacije autoritativnom "lokalnom recenzijom". Ovim je postupkom onemogućeno dijeljenje znanja i suradnja u emskoj i etskoj interpretaciji. Upućivanjem na ograničenja koja proizlaze iz etnološkog zahtjeva za vraćanjem znanja proučavanoj zajednici – restituciji znanja, autorica je zatražila pravo na koegzistenciju istina i višestrukost pogleda na stvarnost.

Pretposljednji prilog, *Etnolog i njegove publike. O restituciji etnografskog istraživanja*, Jasne Čapo Žmegač temeljen je na istraživanju prisilne migracije srijemskih Hrvata u jeku raspada Jugoslavije. Iznoseći razloge za i protiv zagovaračke pozicije u etnografijama konflikta ili kriza, autorica iznosi ambivalencije koje proizlaze iz strateškog opredjeljenja davanja glasa i empatije ili zaustavljanja na poziciji etnografske autonomnosti. Suočavanje s negativnom recepcijom svoga rada u proučavanoj zajednici autorica pojašnjava kao sukob lojalnosti prema istraživanoj sredini i lojalnosti istraživačkim kanonima i sebi. U konceptu "višestruke odgovornosti", koja etnografiju i etnografa gleda ili kao "analitičara" ili "advokata", autorica bira poziciju promatrača-analitičara, a svjedočanstva ostavlja kazivačima kao primarnim interpretatorima zbilje. Etnolog zadržava pravo na vlastite opservacije i analize, gradeći prostor za tolerantne interpretacije i reinterpretacije kulture "kao teksta" višestrukih značenja. Odgovornost etnografa u ovome je prilogu predstavljena kao prijenos punine prvotne interpretacije – svjedočanstva, odnosno zahtijevanje prava na analitičku poziciju etnografske interpretacije.

Ivan Lozica je autor posljednjega priloga, *Tekstom o tekstu*. Ova autopolemička igra oko značenja terena ili bivanja na terenu polazište je razmišljanju o supostavljenim trendovima utemeljenja etnološkog pisanja. Biti etnografski terenac ili teoretičar nije smatra Lozica, dvojba etnografskih pristupa stvarnosti već epistemološka obmana.

Knjiga *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja* završava engleskim prijevodom uvodnoga teksta i željom za širenjem granice recepcije u anglofonski svijet. Ovim se djelom ipak u prvome redu obogaćuju hrvatska etnološka i kulturno-anthropološka metodologija. Iako nije riječ o priručniku ili metodskom napatku u obliku "korak po korak" od "terena do teksta", kojim bi se stručna publika i "etnološki" novaci na terenu upućivali u otajstva struke, knjiga je ipak izvanredno metodičko pomagalo u studiju etnologije. Ne ponudivši regulativne principe već skup individualnih metodoloških opredjeljenja u pristupu suvremenim terenima, knjiga nudi autorska razmišljanja o najvažnijim trenucima terenskoga rada u prostoru "bliskog" i ispisivanju terena u tekst. Preradom i prilagodbom suvremenih metodoloških pristupa u etnologiji i kulturnoj antropologiji knjiga legitimira metodološku heterodoksiju te istodobno vraća povjerenje u terenske projekte u svijetu globalnih produkcija.

Sanja POTKONJAK